

Titulkování ve výuce češtiny pro bilingvní studenty

KATEŘINA ŠICHOVÁ

Abstrakt: Článek představuje speciální seminář pro pokročilé bilingvní univerzitní studenty, v němž v rámci projektové výuky audiovizuálního překladu vznikly německojazyčné titulky k českým filmům. Na příkladu filmů *Účastníci zájezdu*, *Kawasakiho růže* a *Swingtime* jsou nastíněny jak aspekty organizace projektových seminářů, tak i konkrétní příklady z výukové praxe.

Klíčová slova: audiovizuální překlad, bilingvní studenti, čeština, němčina, projektová výuka, sociokulturní kompetence, titulky, výuka jazyka

Abstract: The paper is about translation seminars - university project courses dedicated to creating German subtitles for Czech films. Based on the examples from the films *Účastníci zájezdu*, *Kawasakiho růže* and *Swingtime*, some interesting and difficult phenomena which bilingual students have to deal with during the seminar are shown.

Key words: audiovisual translation, bilingual students, Czech, German, project-based learning, socio-cultural competence, subtitles, language learning

Úvodem

Titulkování jako jeden z typů audiovizuálního překladu patří nejen do curriculum překladatelských oborů, ale čím dál častěji nachází své místo i v oblasti výuky cizích jazyků (srov. např. příspěvky nejnovějšího tematického čísla časopisu *trans-kom*).¹ Postupně se začíná vyskytovat i ve výuce češtiny jako cizího jazyka, resp. v kurzech češtiny pro cizince (zde souhrnně pod zkratkou čcj).²

Cílem tohoto příspěvku je nejprve krátce představit čtyři projektové kurzy audiovizuálního překladu, konkrétně titulkování ve směru čeština-němčina.³ Tyto zhruba jednosemestrální kurzy proběhly od r. 2011 do r. 2014 na

1 Viz *trans-kom* (2016).

2 K rozlišení pojmu *čeština jako cizí jazyk* (interdisciplinární vědní obor, průprava především českých rodilých mluvčích pro výuku jejich mateřského jazyka jako jazyka cizího) od pojmu *čeština pro cizince* (aplikovaný obor, výuka českého jazyka pro jinojazyčné mluvčí) viz Hrdlička (2010:10).

3 Zrealizovány byly tři velké projekty, spočívající v otitulkování celovečerního českého filmu a jeho prezentaci veřejnosti (*Účastníci zájezdu*, *Kawasakiho růže*, *Swingtime*), a jeden

ústavu Bohemicum Univerzity Regensburg v Německu. Koncipované byly pro pokročilé bilingvní studenty (tzv. heritage speakers nebo secondos), kteří absolvovali již několik jazykových kurzů češtiny a minimálně jeden kurz překladačného jazykové a sociokulturní kompetence dále rozvíjet.⁴

Zkušenosti z těchto projektů relevantní zejména pro praktickou výuku (nejen) v rámci kurzů audiovizuálního překladačného pak tvoří druhou část článku.⁵

K projektové výuce

Projektová výuka (k definici viz Šebesta a kol. 2014: 64) není ani v univerzitním kontextu ničím novým a její principy a pozitivní i negativní stránky jsou známé.

Zmíněné titulkovací projektové kurzy sestávaly zjednodušeně řečeno ze tří fází. Hlavním jazykem prvních dvou fází byla čeština, ve třetí fázi převažovala němčina.⁶ 1. V počáteční fázi se skupina seznámila s plánem projektu, s filmem a jeho společensko-kulturním kontextem, se základními zásadami překladačného práce a titulkování a s principy vnímání filmu (srov. např. Monaco 2004). 2. Hlavní fáze spočívala jednak v překladačného dialogové listiny, diskuzi jednotlivých návrhů a převedení textu do titulků, jednak v průběžném tréninku jazykových dovedností, ukončena byla kontrolou technických parametrů titulků, jazykovými korekturami a simulací – promítnutím otulkovaného filmu v celku. 3. V závěrečné fázi projektu byla připravena a provedena prezentace filmu veřejnosti.⁷

Zpětně viděno se v projektech podařilo naplnit hlavní lingvodidaktické cíle (viz Choděra 2013: 75). U studentů došlo k dalšímu rozvoji plynulosti projevu v češtině, k větší jistotě a rozšíření repertoáru metod při překladačného a k prohloubení schopností i dovedností ve všech jazykových rovinách v češtině i v němčině (nezapomínejme, že překladačného musí opečovávat a trénovat

menší projekt, během kterého studenti opatřili německými titulky školicí film totalitní československé Státní bezpečnosti (*Mládí kontra konspirace*), sloužící nyní k osvětovým účelům.

- 4 Kromě cca 4-6 bilingvních studentů se projektu účastnili i jeden až dva němečtí studenti s velmi pokročilými znalostmi češtiny (úroveň C1-C2).
- 5 Předkládané zkušenosti jsou výsledkem kolektivní práce. Poděkování proto patří všem účastníkům zmíněných projektových kurzů, především pak Simonu Schliebsovi a Katarině Seidlmayer, stejně jako producentům a autorům, kteří s námi ochotně spolupracovali a poskytli práva na práci s filmem či scénářem a na promítání.
- 6 Podrobný popis obsahu a průběhu těchto seminářů srov. Šichová (2016).
- 7 Pro propagaci promítání studenti vytvořili plakátky nebo texty do novin. V rámci filmových večerů publiku představili pozadí filmu i projektový kurz a práci titulkáře. Po promítnutí filmu pak proběhla diskuze, při které odpovídali na otázky diváků, vztahující se většinou k problematice překladačného a procesu titulkování.

i svůj rodný, tj. z hlediska překladu většinou cílový jazyk).⁸ Rovněž bylo možné zaznamenat viditelný rozvoj sociokulturní kompetence (převážně vědomostní složky, viz i tzv. vzdělávací cíl výuky).⁹ V neposlední řadě přispěl formát projektu – v souladu s výchozím cílem – i k rozvoji osobnosti studentů.

Asi největší nevýhodou těchto projektů byla vysoká časová a energetická náročnost, která převyšovala běžnou dotaci čtyř vyučovacích hodin týdně – kurz zahrnoval i několik blokových sezení, jakož i aktivity spojené s promítáním filmů. Zakončením, a tedy i konkrétním cílem každého projektu bylo veřejné promítání otitulkovaného filmu a odevzdání německojazyčných titulků producentům filmu k dalšímu využití. Tento fakt vyžadující mj. vysokou profesionalitu jak obsahového, tak technického rázu představoval pro studentky a studenty semináře velkou motivaci, zároveň však také nevedsední zátěž.

První promítání se konalo v rámci kulturní akce *Herbstlese(n)*, kterou Bohemicum pořádá v Regensburgu již několik let a která veřejnosti prezentuje současné významné české umělce – zpravidla spisovatele a režiséry, jeden večer formou autorského čtení, druhý večer formou kinoprojekce.

V listopadu 2011 byl hostem literárního večera *Herbstlese(n)* Michal Viewegh, filmový večer pak nabízel film *Účastníci zájezdu*, natočený podle románové předlohy tohoto spisovatele.¹⁰ Za účelem německojazyčné premiéry filmu studenti vytvořili plakát, k němuž vyhotovili několik fotografií.

- 8 Charakteristice a specifickým potřebám bilingvních studentů nemůže být na tomto místě věnována pozornost. K jejich pozadí poznamenejme v krátkosti jen následující (dále srov. např. Hämmerle (2009), literatury k tomuto tématu je celkově málo): Etnolingvistická vitalita českého jazyka je považována za nízkou a čeština tak je jazykem individuů, nikoli skupiny. Na základě biografii studentů nicméně u nich lze obecně hovořit o simultánním osvojování dvou jazyků. Jejich (zpravidla kompletní) edukace proběhla v Německu a němčina je jejich dominantním a bezpříznakovým jazykem (k tomuto typu bilingvismu viz např. Oksaar 1980: 44). Češtinu se učili v dětství a ne institucionálně, úroveň znalostí češtiny byla při zahájení výuky češtiny na univerzitě různá, většinou byla jejich čeština příznaková. Při zahájení projektu již byli studenti velmi pokročilí a příznakovost se začínala v mnohých oblastech vytrácet. Některým problematickým oblastem (oblast slovní zásoby a frazeologie, zacházení s varietami češtiny, dovednost mluvení) jsme během kurzu mohli věnovat více pozornosti, zatímco jiné (problémy s psaním, deficity v morfologii apod.) musely být ponechány stranou.
- 9 Význam sociokulturní kompetence ostatně reflektuje i v dnešní výuce jazyků zásadní Společný evropský referenční rámec pro jazyky a klade ji na roveň kompetenci jazykové (srov. SERR: 13).
- 10 *Účastníci zájezdu*, r. 2006, 113 minut, režisér Jiří Vejdělek, podle scénáře Michala Viewegha a Jiřího Vejdělka.

Obr. 1 - plakát k akci *Herbstlese(n) 2011*

Obr. 2 - fotografie k filmovému plakátu

Druhý projektový kurz prezentoval film *Kawasakiho růže*,¹¹ který byl vybrán lektorkou kurzu, otitulkován během letního semestru 2013 a zařazen do programu řezenského kina Andreasstadel na rok 2013/14 v rámci řady českých filmů nazvané *Pozvánka do kina – Tschechische Filmreihe im Andreasstadel*.

Dodatečnou možnost prezentace své práce dostali studenti na podzim 2013 na setkání studentů a lektorů češtiny z německých univerzit v Kielu, kdy v Literárním domě Šlesvicka-Holštýnska představili postupy i výsledky práce v semináři.

Třetí projektový kurz pracoval v zimním semestru 2013/14 na filmu *Swingtime*, který byl promítnut ve Weidenu v doprovodném programu k výstavě Ústavu pro studium totalitních režimů (ÚSTR) *Králové Šumavy* v rámci akce *Bayerisch-Böhmische Kultur- und Wirtschaftstage* a který k otitulkování vybrali organizátoři výstavy.¹²

- 11 *Kawasakiho růže*, r. 2009, 95 minut, režisér Jan Hřebejk, podle scénáře Petra Jarchovského.
- 12 *Swingtime*, r. 2006, 91 minut, režie Jaromír Polišenský, podle scénáře Jana Drbohlava. V tomto projektu jsme spolupracovali s Českou televizí a při projekci s Českým centrem v Mnichově.

Z této spolupráce se pak zrodil poslední zde prezentovaný projekt. Studenti pro ÚSTR otitulkovali školicí video pro pracovníky československé Státní bezpečnosti z 80. let s názvem *Mládí kontra konspirace*.

K titulkování

K obecným aspektům překládání existuje velké množství odborné literatury.¹³ Problematičtější je to u literatury vztahující se přímo k mezijazykovému titulkování, které lze spolu s dabingem, voice-overem, titulky pro neslyšící či audiodeskripcí (popis pro nevidomé) zařadit k audiovizuálnímu překladu.¹⁴ Ačkoli jde o svébytnou překladatelskou disciplínu, stojí dosud na okraji zájmu produkčních společností, vědců i pedagogů, takže například pro češtinu lze až na publikaci Miroslava Pošty (Pošta 2011) titulkování jak z vědeckého, tak z didaktického hlediska (zde srov. ještě Šichová 2016 nebo k práci s dialogovou listinou Casadei 2010)¹⁵ považovat víceméně za desiderát.¹⁶

Pedagogové, kteří s titulkováním – ať už v rámci běžných jazykových či překladových kurzů nebo v modu speciální projektové výuky – pracují, tedy nemají k dispozici téměř žádné translátologické ani didakticko-metodické studie, ani učební materiály zaměřené na češtinu jako cizí jazyk. Často si také titulkování teprve musí sami osvojit, čímž ale – pokud ani studenti ještě titulkovat neumí – vzniká nebezpečí ne zcela profesionálního výstupu. Jestliže je ale kladen důraz na trénink a rozvoj jazykových, překladových a jiných dovedností a kompetencí, tedy když cesta je cílem, není třeba v tom vidět problém. Je ale nutné tento aspekt stále připomínat, protože jinak se může u studentů i učitele samotného zafixovat neadekvátní dojem stran obtížnosti a komplexnosti procesu titulkování, který je běžný u laické veřejnosti.¹⁷

13 V našem kontextu např. Levý (2012), Knittlová–Grygová–Zehnalová (2010), Fišer (2009), nebo obecněji např. Snell-Hornby (1998), Kittel a kol. (2011), Stolze (2011), Schmid (2011). Seminář sice nebyl koncipován jako teoretický a studenti již měli absolvovaný minimálně jeden kurz překladu, přesto bylo na jeho začátku nutné zopakovat alespoň základní principy překladu.

14 Principem audiovizuálního překladu je obecně řečeno překlad mediálních formátů, které mají viditelnou a slyšitelnou část (Jüngst 2010a:2). Hned tento aspekt je z hlediska výuky jazyka i překladu důležitý, protože předznamenává výhody i nevýhody při překládání i při tréninku jednotlivých jazykových dovedností.

15 Cvičebnice pro odborné kurzy audiovizuálního překladu s němčinou viz Jüngst (2010a).

16 Další podněty viz Jüngst (2010b), Días Cintas–Remael (2007) nebo Días Cintas (2008). Analýzu německojazyčných titulků k dvěma českým filmům viz diplomová práce K. Hinderer (2009). K tvůrčímu překladu ve výuce obecně viz Fišer (2008), na polsko-českém příkladu srov. ještě Benešová–Rusin Dybalska–Zakopalová (2013).

17 Viz i různé internetové diskuze, z jejichž příspěvků mnohdy vyplývá absolutní neodhadnutí např. podmínek práce profesionálních titulkářů (např. Fuka 2011). K reakcím

Před zahájením práce s filmem určeným k překladu se studenti seznámili s několika základními charakteristikami titulkování, ale i se stavem titulkování a dabování v ČR, v Německu a v Evropě (srov. např. Pošta 2011: 26 nebo Hinderer 2009: 270–273; k metodám jazykového převodu v jednotlivých zemích mohou studenti připravit krátké prezentace v češtině).

Studenti se – jako každý titulkář – kromě vlastního překladu daného textu museli vyrovnat i s technickou a formální stránkou věci.¹⁸ V kurzech jsme většinou pracovali s volně dostupným titulkovacím programem *Subtitle Workshop*, proto se studenti museli s tímto programem seznámit a naučit se používat jeho funkce. Z formálních náležitostí (druh písma, délka titulku, rychlost čtení atd.) zde kromě psaní interpunkce, zkratk, čísel atp.¹⁹ zmiňme už jen dvě bezprostředně související s jazykovou výukou, a to maximální počet znaků na řádek (v našem případě 40) a maximální počet řádků v jednom titulku (tj. dva). Právě získání citu pro onen tzv. „titulkářský časoprostor“ (tj. „jak by měly být titulky dlouhé co do počtu znaků a jak dlouho by měly být zobrazeny“, Pošta 2011: 42), jedno z hlavních specifík titulků a titulkování, hrálo v semináři zásadní roli.

Jak již bylo řečeno, do první fáze kurzu patřilo i seznámení se s filmem. Podklady, s nimiž titulkáři pracují (film a dialogová listina zachycující přepis dialogů), byly díky producentům k dispozici i v semináři.²⁰ Ten tak začal společným zhlédnutím filmu a kontrolou dialogové listiny, což zároveň představovalo dobrý trénink porozumění mluvenému slovu (příčemž kolokviální mlúva bilingvními studentům běžně potíže nedělává, ty se vyskytují především u frazémů, slangu nebo odborných výrazů). V případě výše uvedených filmů se v této fázi jednalo pouze o drobné opravy a doplnění v dialogové listině. Samotnému překladu by měla předcházet (nebo ho doprovázet) diskuze o filmu, věnující se nejen otázkám jazykového porozumění textu, ale zaměřená i na širší kontext díla (studenti k těmto souvislostem mohou připravit i krátké referáty).²¹ Práce s filmem (k metodám v jazykové výuce viz

„kritických laiků“ srov. Jüngst (2010a: 53) nebo Šichová (2016: 250).

18 K titulkářským konvencím srov. Pošta (2011).

19 Při této příležitosti si studenti zopakovali český a německý úzus v daných případech a využili při práci slovníky a jiné příručky, ale i technické normy, jež některé tyto jevy upravují.

20 U bilingvních a velmi pokročilých studentů je představitelný i překlad z odposlechu, resp. vyhotovení přepisu dialogů. V takovém případě by se ale značně navýšila časová dotace.

21 V představených projektových kurzech studenti četli romány Michala Viewegha nebo texty ke kulturnímu zakotvení filmu, resp. literární předlohy (srov. Čulík 2007), zabývali se textem a filmem *Král Šumavy* (viz Žák–Kalčík 2013 a film Karla Kachyni), aktivitami československé Státní bezpečnosti a tzv. *akcí Kameny*, prováděli rešeršek železné oponě, převaděčům atd., ale i k diktatuře NDR (viz např. filmy *Das Leben der*

těž Schwerdtfeger 1993) tak má již v této fázi neoddiskutovatelný význam jak při prohloubení znalostí realíí, tak při tréninku mluveného projevu.

V hlavním programu druhé fáze kurzu se odrážel proces titulkování: překlad, převod do formátu titulkového souboru, tj. rozčlenění na titulky, načasování, úprava²² a závěrečná kontrola.²³

Co se samotného překládání týká, lze konstatovat stejnou zkušenost, o níž hovoří Benešová–Rusin Dybalska–Zakopalová (2013: 9nn.). Překládání, ač v zásadě individuální záležitost, lze dobře nacvičovat i ve skupině, přičemž vedoucí kurzu není arbitrem určujícím „to“ správné řešení, ale spíše moderátorem diskuze a eliminátorem chybných verzí. Interakce mezi členy skupiny jsou vesměs velmi podnětné a pomáhají studentům při utváření vlastního stylu překládání a v nazírání předností i negativ jednotlivých způsobů překladu.

V této fázi semináře tvořil výchozí text v jednotlivých hodinách vždy překlad jednoho ze studentů. Ten představil kolegům svoji verzi, hlavní problémy, s nimiž se při práci setkal, a upravil potom text podle výsledků diskuze skupiny. I zde se zkušenosti z prezentovaného semináře neliší od poznatků výše jmenovaných autorek: „V rámci našich diskuzí se nejčastěji střetávaly dvě koncepce. První z nich byla snaha držet se spíše tzv. doslovného překladu, který se pokouší maximálně respektovat výchozí text a nejčastější slovníkové ekvivalenty výrazů v něm obsažených.“ Druhou skupinu – a ta byla v menšině – „představovali zastánci tzv. funkčního překladu“.²⁴

Anderen nebo Kulick 2009) apod.

- 22 Po rozdělení překladu do titulků, jejich načasování a korektury je potřeba ještě titulky doupavit jak časově, tak místy i jazykově. Protože se během semináře pracuje pouze s jednotlivými částmi filmu, mnohdy jen s detaily, je důležité provádět závěrečnou korekturu z perspektivy celého filmu/textu. Studentům se v tomto bodě často podařilo podchytit chybu či nepřesný nebo nepřilíš optimální překlad snáze, než když nevnímali film a jeho jednotlivé postavy jako celek.
- 23 V úplném závěru semináře byl pak film promítnut studentům jiným, kteří umějí česky jen málo nebo neumějí vůbec, s prosbou o komentář ohledně srozumitelnosti textu, rychlosti a délky titulků atd. I zde ještě může dojít ke korekturě několika málo míst či slov, která rodlím mluvčím bez českojazyčného pozadí, a tedy bez rizika případné interference, připadají „neněmecká“ (např. slovo *Totalität* – nepřesný překlad českého *totalita*, v příručce Duden uvedeno pod jiným významem a s řídkým výskytem).
- 24 Důležitost rešerší při překládání není třeba zdůrazňovat. Například pro správné převedení kulturněhistorického kontextu z filmu *Kawasakio růže* (téma disent, státní bezpečnost, vyšetřování a výsledky, protistátní činnost atd.) bylo třeba pracovat se slovní zásobou, kterou studenti zpravidla aktivně nedisponovali, a museli tedy dané ekvivalenty v kontextech práva nedemokratického režimu teprve hledat. Naučili se také, že si v mnohých případech nevstačí pouze se slovníky nebo s rešerší v elektronických jazykových korpusech, ale že je nutné konzultovat s rodlími mluvčími, odbornou literaturou atd.

Několik příkladů z výukové praxe

V poslední části článku krátce nastíním aspekty, které se jeví být relevantní i nad rámec projektové výuky pro bilingvní studenty.

Ve srovnání s prací s dialogovou listinou, resp. jejím překladem (srov. Casadei 2010), kde se můžeme zaměřit výhradně na zdařilý překlad, se musejí při výrobě titulků zohlednit výše zmíněná formalia (omezení času a prostoru). Zároveň zde ale vidím velký prostor pro cílenou práci s některými jey, resp. jazykem vůbec. Přeložit repliku tak, aby byla dodržena délka titulků, bývá totiž jedním z problémů, které studenti musí často řešit, protože jen zřídka může titulek obsáhnout úplný překlad repliky/dialogu. Studenti se tedy musí naučit text krátit, ať již kondenzací, nebo vypouštěním některých částí textu. Jak konstatuje Pošta (2011: 69), krácení kondenzací vyžaduje od překladatele velkou jazykovou obratnost a hlavně znalost cílového jazyka, protože „upovídáné řešení nás často napadne okamžitě, zatímco krátké a výstižné řešení musíme pracně hledat“.

Jednotlivé postupy při krácení (např. univerbizace, volba kratšího synonyma, využití zástupných slov, elipsy atp.; příklady pro němčinu viz např. Nagel 2009: 68ff) lze pomocí různých cvičení pravidelně trénovat a posílit tak dovednost studentů umět se vyjádřit úsporně. V semináři jsme cvičili krácení textu v jednom či druhém jazyce stejně jako krácení při překladu. Cvičení prvního typu může vypadat například takto:

Řekněte jinými slovy/jiným slovem tak, aby byl výsledný výrok/výsledek kratší:

*Máte ještě někdo nějaký dotaz?, německý jazyk, vůz taxislužby, velmi²⁵
Wie kann man es kürzer sagen?*

Student der Betriebswirtschaftslehre, Dampflokomotive, Papiertaschentuch, Klebstoff, Komm, lass uns sagen wir so gegen dreizehn Uhr in die Stadt gehen.²⁶

Krácení souvisí s prostorovým omezením titulků. Ten by měl obsahovat maximálně dva řádky s určitým maximálním počtem znaků na řádek (rozdíl je mezi produkcí TV – tam cca 30–37 a DVD/kinofilmy – tam cca 40; úzus se v různých zemích/jazycích liší). Toto pravidlo si studenti relativně rychle zapamatují.

Senzibilizovat lze studenty pomocí nesprávně naformátovaných (a přeložených) titulků, viz ukázka z referátu jedné studentky, viz obr. 3.

25 Např. *Otázky?/Ještě dotazy?, němčina, taxi/taxík, moc.*

26 Např. *BWLER/BWL-Student, Dampflokomotive, Tempo, Uhu/Kleber, Wollen wir gegen eins in die Stadt?*

Ukázky

Obr. 3 – Ukázka z referátu – prezentace nesprávně naformátovaných titulků

Dalším důležitým bodem je členění dlouhého titulku (jeden titulek by měla většinou tvořit jedna věta/promluva; výjimky zde ponechme stranou), tedy rozdělení do zmíněných dvou řádků. Platí pravidlo, že předěl by měl být na co nejvyšší syntaktické úrovni.

Klíčem k zafixování tohoto pravidla je trénink větné analýzy – cvičení na tento jev, zařazovaná do semináře nad rámec samotného titulkování, rozvíjí jazykovou kompetenci studentů a jejich cit pro sémantické a syntaktické celky. Úkol tohoto typu může vypadat takto:

Překladatel uvedl jako německý ekvivalent k replice Asi se předávkoval Arginmaxem! (Účastníci zájezdu) větu *Wahrscheinlich hat er zu viel Viagra genommen!* Protože má tato věta 46 znaků, je nutné ji rozdělit do dvou řádků. Rozhodněte se pro jednu nebo více možností a zdůvodněte je.²⁷ Pak zkuste přeložit větu jinak.²⁸

1. *Wahrscheinlich*

27 Zde by např. nebylo vhodné dělit větu tak, aby se rozdělily celky jako *hat | er, zu | viel, zu viel | Viagra*.

28 Kratší variantou by například byla věta *Er hat wohl zu viel Viagra genommen/geschluckt*, která obsahuje 35/37 znaků, a tudíž není nutné ji dělit.

hat er zu viel Viagra genommen!

2. *Wahrscheinlich hat*

er zu viel Viagra genommen!

3. *Wahrscheinlich hat er zu*

viel Viagra genommen!

4. *Wahrscheinlich hat er zu viel*

Viagra genommen!

5. *Wahrscheinlich hat er zu viel Viagra*

genommen!

6. *Wahrscheinlich hat er*

zu viel Viagra genommen!

V této souvislosti je nutné upozornit i na zohledňování obrazu, resp. na obecně platné doporučení, aby horní řádek titulku byl kratší, protože čím výše je titulek, a tedy text umístěn, tím větší je nebezpečí, že bude narušovat obraz (i proto není optimální varianta č. 5).²⁹

I při tvorbě titulků se překladatel setkává se stejnými úkoly a problémy, které zná např. z překladů beletrie, ale i odborných textů. Několik konkrétních příkladů, které byly pro studenty relativně obtížné, zde nyní uvedu.

Odborné práce poukazují na rozpor mezi tím, že titulky jsou psané a měly by tedy zohledňovat pravidla psaného textu, a tím, že musí odrážet specifika originálu, tedy jazyk mluvený a v případě hraných filmů často nespisovný. Jednotná pravidla k odstranění tohoto problému neexistují (a asi ani formulována být nemohou), přesto existuje několik vhodných strategií. Ke stylizaci mluveného textu lze využít nejen prvky morfologické, ale i lexikální a syntaktické. K tomu je zpočátku nutné studenty navést.

Jednou z typických obtíží při překladu bylo nalezení správné míry nespisovnosti a/nebo zachování evtl. stylistického zbarvení. Musí se tedy neustále připomínat, s jakou stylistickou rovinou se právě pracuje nebo že by i titulky měly odrážet eventuální specifika mluvy dané postavy. Taktéž je nutné omezit míchání rejstříků. Na tuto problematiku můžeme studenty připravit cvičeními, v nichž např. mají eliminovat kombinaci stylisticky nesourodých prostředků: *On je taková svině! Skutečně ho velmi nenávidím.*³⁰

Zajímavá z hlediska překladu jsou *augmentativa* nebo *různé vulgarismy*. *Obtížná* byla např. *pasáž z filmu Kawasakih růže*, v níž jedna z postav předčítá z knihy Šmírbuch jazyka českého (Oučedník 2005) nadávky.

29 Vyskytují se ovšem i názory, že by oba řádky měly být stejně dlouhé, aby nevznikala zbytečná potřeba pohybu očí diváků. K tomuto estetickému hledisku jsme se v kurzu i z důvodu cvičení jazyka nepřiklonili.

30 Zde např. lexémy *skutečně* a *velmi* nekorelují se zbarvením předcházejícího slova *svině*.

938
01:28:29,720 --> 01:28:33,600
Kdybych ti chtěl například
řict, že seš mizera,

939
01:28:33,800 --> 01:28:37,480
tak ti to můžu řict třeba
padesáti způsobama.

940
01:28:38,560 --> 01:28:39,920
To je úžasný.

941
01:28:40,360 --> 01:28:45,360
"Ksindl, hajzl, děvka,
kurva, šmejď,

942
01:28:45,840 --> 01:28:50,520
veš, ventra, mršina,
mrcha, sviňák,

943
01:28:51,000 --> 01:28:52,480
pičus,

944
01:28:53,440 --> 01:28:57,560
zmrď, pazdrát, srab, krysa,

945
01:28:58,320 --> 01:29:00,120
čurák a čuramedán.

946
01:29:00,960 --> 01:29:02,560
Kráva jordánská..."

947
01:29:04,600 --> 01:29:07,240
To je dobrý.
"Svině mořská,

948
01:29:07,400 --> 01:29:11,200
píča zvadlá, sešlá, rezatá, rajská.

949
01:29:12,800 --> 01:29:15,120
Muňka, štěnice...

950
01:29:17,640 --> 01:29:19,280
a bonzák."

951
01:29:23,200 --> 01:29:26,960
Člověče, tak tady to je všechno
krásně uspořádaný.

Obr. 4 – Pasáž se seznamem nadávek (dialogová listina *Kawasakiho růže*)³¹

- 31 V překladu např. *Mistkerl* a *Abschaum*, *Arsch*, *Stricher*, *Hurensohn*, *fauler Sack*, *Drecksack*, *Sauhund*, *Aasgeier*, *Schweinepriester*, *Dreckskerl*, *Schwanzlutscher*, *Ficker*, *Bastard*, *Hosenscheißer*, *Ratte*, *Wichser*, *Pisser*, *blödesRindvieh*, *Schuft*, *alter*, *vergammelter*, *räudiger Penner*, *Sackratte*, *Parasit* a *Verräter*. Všechny tyto lexémy mají genderovou restrikcí, resp. preferenci [+ mask], resp. ve výčtu se nevyskytují lexémy či fráze s kolokabilitou vztahující se k femininnímu subjektu, což je vzhledem k adresátovi těchto nadávek důležité a bylo i překladatelským oříškem.

Nesnadný úkol představují při převodu do němčiny na druhé straně i deminutiva a různé formy oslovení. Mnohdy je jejich výskyt vázán na určitou osobu a jako charakteristický rys jejího idiolektu je nutné je správně identifikovat a adekvátně převést do druhého jazyka. Takovým příkladem bylo například vyjadřování Pamelu, postavy z filmu *Účastníci zájezdu*:

07.02.40

MAX: (dech)

PAMELA: Maxi, Maxičku! Čumáčku! Odjíždíme!

Pojď mi je pomoc nahnat do autobusu. No tak honem, honem!

Obr. 5 - Ukázka repliky se zdrobnělinami (dialogová listina *Účastníci zájezdu*)³²

Velkou výzvou je překlad jazykových hříček.³³ V jedné pasáži filmu *Kawasakiko růže* hraje trojice lidí hru Scrabble a hovor se vine kolem otázky, zda slovo *hup* může být i podstatným jménem (*ten /terénní/ hup*), nebo zda se jedná pouze o citoslovce, kterýžto slovní druh je ale při této hře neplatný. Zároveň vyzývá jedna postava druhou k rychlému vypití skleničky alkoholu: *Tak hup tam s tím!* Ke správnému převedení do němčiny bylo nutné i prostudování pravidel německojazyčné verze hry Scrabble, protože si studenti potřebovali ověřit, které další restrikce u hry existují a kde tedy mohou ekvivalent hledat.³⁴

Dalším z problematických bodů titulkování je překlad písní. Většina teoretických prací se přiklání k vyhotovení titulků jen v případě, že text písně nebo jeho část je relevantní pro děj filmu a že zároveň v dané sekvenci neprobíhá dialog. V projektu *Účastníci zájezdu* studenti přeložili jak ukolébavku průvodkyně Pamelu v autobuse, tak i novou podobu této písničky přednesenou na konci filmu. Jejich cílem bylo, aby se i v němčině daly písničky zpívat (což se při jednom promítání v kině i stalo).

32 Např. místo oslovení *Mäxchen* nebo dokonce *Maxilein* (~ Maxiček), které v němčině není (u dospělých) úplně běžné, může být alternativou zdvojení/jiný lexém: (*Max!*) *Max, Schätzchen! Zuckerschnäuzchen! Wir fahren!*

33 Podobně jako překlad frazémů, termínů, onomastik či dialektu nebo práce s citáty.

34 Skupina se nakonec rozhodla pro toto řešení: *Zack* (vlastní jméno; ta jsou ve hře zakázána), *zack* (interjekce; *zack zack* ve významu *tak šup, hop hop, jedna dvě*), *auf Zack sein* (frazém, význam ‚být chytrý, rychle chápat‘).

Obr. 6 – Průvodkyně Pamela zpívá v autobuse ukolébavku (*Účastníci zájezdu*)

V našich seminářích vyvstala i otázka překladu básní. Některá díla z oblasti poezie existují v (zde německém) překladu, takže překladatel může tyto překlady případně převzít.³⁵ Tak tomu bylo například v projektu *Kawasakiho růže*, kde k otitulkování recitace Skácelovy *Písně o nejbližší vině* z roku 1981 (viz Skácel 1997: 27) sloužil překlad Rainera Kunzeho *Lied von der aller-naechsten Schuld* (viz Kunze 2003: 168).

Práce s veršem, rýmem apod. může být ovšem uchopena i na méně závazných textech, viz např. básnička z filmu *Slunce, seno a pár facek: Jednoho dne v parku – Našel jsem tam marku – Ležela tam mnoho dní – Byla totiž východní*. Studenti mohou pracovat s již dostupným překladem a přes jeho analýzu dojít k vlastnímu řešení.³⁶

35 Stávající překlad jako jednu z možných interpretací originálního textu ovšem titulkář převzít nemusí, například, v případě, že užití básně ve filmu vyžaduje nebo umožňuje její jinou interpretaci, nebo dokonce jinou jazykovou podobu (užití rýmu nebo volný převod). K těmto otázkám a překladům německých básní do češtiny srov. Malý (2014).

36 Např. *Eines Tags im Park – Fand ich eine Mark – Aus dem Osten, ohne Wert – Alle Menschen machten kehrt.*, nebo *Eines Tags im Park – Fand ich eine Mark – Sie lag viele Tage da – Weil sie aus dem Osten war.*

Obr. 7- Ukázka z referátu (analýza titulků k básničce z filmu *Slunce, seno a pár facek*)

V neposlední řadě se musí překladatelé rozhodnout i pro adekvátní název filmu. O jeho důležitosti v cílovém jazyce svědčí i fakt, že právě název díla bývá často to první (a možná jediné), s čím se recipienti – čtenáři, diváci, posluchači setkávají a co je eventuálně motivuje k tomu, aby se o dílo dále zajímali.³⁷

Ve zmiňovaných projektových kurzech studenti vnímali jako nejproblematičtější překlad titulu *Účastníci zájezdu*,³⁸ mimo jiné proto, že slovo *zájezd* se všemi svými konotacemi nemá v němčině jednoslovný ekvivalent.³⁹

37 Viz např. Levý (2012: 140–145) nebo Nord (2004), obecně k názvům filmů Schreitmüller (1994). K názvům filmů v překladech viz Bouchehri (2008).

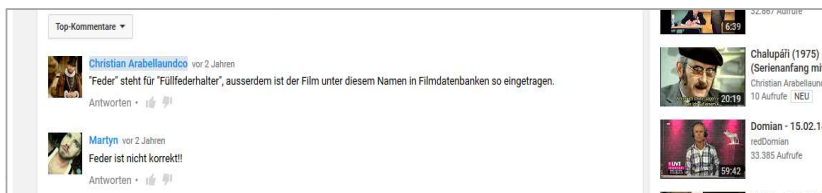
38 U dalších titulů studenti zpravidla volili víceméně doslovný překlad: *Die Rose des Kawasaki* (Kawasakiho růže), *Swingtime* (Swingtime), *Jugend kontra Konspiration* (Mládí kontra konspirace). V jiných cvičeních byly tematizovány ještě filmy *Falten aus Liebe* (Vrásky z lásky), *Kukys Heimkehr* (Kuky se vrací). U filmu *Kaffeefahrten* (Šmejdí) byl v němčině s ohledem na pozadí tématu filmu (předváděcí akce) užít název podobných akcí.

39 Z návrhů *Die Teilnehmer der Reise*, *Urlaubsreise*, *Wo sind die Unterbecher, Karl?*, *Strandgefühle*, *Strandgeflüster*, *Hitzschlag* byly vybrány dva: *Strandgeflüster* (~ Drby z pláže/od moře, Co se děje na pláži/u moře, Plážové drby) a *Wo sind die Unterbecher, Karl?* (~ Kde jsou podšálky, Karle?). První titul jistým způsobem shrnuje podstatnou část děje, ale proti jeho použití hovořil fakt, že film s tímto názvem už existuje. Druhý titul, který skupina nakonec vybrala, se uchopením jednoho z motivů filmu (řidiči Karel a Karel, neustále počítající své podšálky) jednak zařazuje do řady českých filmů, které byly pojmenovány jednou z „hlášek“ z jeho replik, jednak zohledňuje jistou oblíbenost citátů z filmů v české společnosti a převádí ji do němčiny.

V kurzech audiovizuálního překladu můžeme toto téma diskutovat na stávajících překladech, přičemž je důležité upozornit studenty na eventuální aluze a jiné souvislosti, které s sebou jak originál, tak překlad nese.⁴⁰ Osvědčila se diskuze nesprávných překladů, kterých bohužel v případech překladů do němčiny existuje velké množství (viz extrémně špatně přeložený název komedie *Marečku, podejte mi pero*, k tomu srov. i diskuzi na internetu).

Obr. 8– Ukázka z referátu – nevyhovující překlad názvu filmu *Marečku, podejte mi pero*.

Obr. 9 – Ukázka z referátu – internetová diskuze k překladu názvu filmu *Marečku, podejte mi pero*.

40 Problematice názvu (literárního díla) se krátce věnují i Benešová–Rusin Dybalska–Zakopalová (2013: 38n.). Navrhují zahájit diskuzi poznatky z vlastních zkušeností studentů a také cvičením na doplnění originálního názvu k názvu díla v překladu jakož i na zamyslení nad překlady názvů uměleckých děl z jiných jazyků.

Závěrem

Práce s filmem a s jeho scénářem či dialogovou listinou obohacuje nejen kurzy češtiny pro bilingvní studenty, ale i výuku překladačtva a jazyka vůbec. Proces titulkování nabízí mnoho možností, jak umožnit studentům trénink nejrůznějších jazykových operací, dovedností i jak rozvíjet cit pro jazyk a sociokulturní kompetenci obecně. Ve výuce nemusíme nutně titulky přímo technicky vyrábět, ale můžeme využít již hotových překladů/titulků nebo překládat nově, aniž bychom pak text museli načasovat a vložit do programu. Pokud ovšem freewarový program, kompetenci, chuť a čas máme, je vidina závěrečného „promítnutí“ byt' jen kratičkého filmového materiálu pro studenty velmi motivující – technickou stránku věci pak může obstarat buď některý ze studentů, který se o programy zajímá, nebo přímo vyučující.

Domnívám se, že – pokud se chceme držet premisy, že překládat se má do mateřského jazyka – titulkování delších celků je vhodné především pro (vysokoškolskou) výuku v zahraničí, mj. proto, že se zde zpravidla jedná o jazykově (a kulturně) homogenní skupiny s určitou úrovní vzdělání.

Při výběru filmů nebo spotů je třeba dbát na jejich obsah, jazykovou a intelektuální obtížnost i na jejich délku. Při našich projektových kurzech se mimo jiné ukázalo, že běžná hodinová dotace jednoho semestru není u filmů nad 90 minut dostačující, a to ani v případě bilingvních studentů, kteří disponují výbornou jazykovou kompetencí v češtině i v němčině, či dokonce zkušenostmi s titulkováním. Kromě samotného překládání a titulkování a k tomu se vztahující diskuze je totiž v kurzu podle mého názoru potřeba pravidelně provádět i jazyková cvičení nejrůznějšího charakteru, jednak v roli jisté „rozcvičky“, jednak k prohloubení jazykových dovedností.⁴¹ Zanedbávána by neměla být ani teorie překladačtva a komponenty reálií. Závěrem tedy mohu konstatovat, že za vhodnější formáty do běžné výuky považuji filmy kratší.

Bibliografie:

- (2002): *Společný evropský referenční rámec. Jak se učíme jazykům, jak je vyučujeme a jak v jazycích hodnotíme*. Olomouc: Univerzita Palackého.
- (2016) trans-kom: Special Issue 9/1, 9/2 (Kaunzner, U. – Nardi, A., guest eds.): *Verstehen durch Hören und Lesen. Interlinguale Untertitelung in Theorie und Praxis + Perspektiven interlingualer Untertitelung. Understanding by Listening and Reading Interlingual Subtitling in Theory and Practice + Interlingual Subtitling from Various Perspectives*. Dostupné z <http://www.trans-kom.eu/> [12. 3. 2017].

41 Inspiraci k různým cvičením pro překladačtva srov. např. Benešová – Rusin Dybalska – Zakopalová (2013), Bujňáková–Irsfeld (2011) nebo Rábeková–Raclavská–Vilímek (2008), konkrétní příklady cvičení viz i Šichová (2016).

- Benešová, M. – Rusin Dybalska, R. – Zakopalová, L. (2013): *Tvůrčí překlad ve výukovém procesu na polsko-českém příkladu*. Praha: Karolinum.
- Bouchehri, R. (2008): *Filmtitel im interkulturellen Transfer*. Berlin: Frank & Timme.
- Bujňáková, M. – Irsfeld, Ch. (2011): *Slowakische Hefte zur Übersetzungsdidaktik und -methodik 1. Übungsentwürfe*. Nordstedt: Books on Demand.
- Casadei, L. (2010): Film ve výuce českého jazyka a realii na italské univerzitě, *Krajiny češtiny*, 1, s. 53–57.
- Čulík, J. (2007): *Jací jsme. Česká společnost v hraném filmu devadesátých a nultých let*. Brno: Host.
- Díaz Cintas, J. – Remael, A. (2007): *Audiovisual Translation. Subtitling*. Manchester: St. Jerome.
- Díaz Cintas, J. (2008) (ed.): *The Didactics of Audiovisual Translation*. Amsterdam: John Benjamins.
- Fišer, Z. (2008): Didaktisches Modell des kreativen Übersetzens oder kreative Wende in der Übersetzungswissenschaft, in: Hauck, R. – Fišer, Z. (eds.), *Literatur und Übersetzung. Bohemistische Studien*, Greifswald: Universität Greifswald, s. 155–164.
- Fišer, Z. (2009): *Překlad jako kreativní proces. Teorie a praxe funkcionalistického překládání*. Brno: Host.
- Fuka, F. (2011): Konec titulků v Čechách? Dostupné z: <http://www.fffilm.name/2011/05/konec-titulku-v-cechach.html> [cit. 6. 6. 2016].
- Hämmerle, V. (2009): Soziolinguistischer Kontext des Zweitspracherwerbs bei Migranten. Das Tschechische in Bayern, in: *Brücken. Germanistisches Jahrbuch Tschechien-Slowakei*, 17/1, 2, Praha: Nakladatelství Lidové noviny, s. 305–344.
- Hinderer, K. (2009): Untertitelung in Tschechien und Deutschland, in: Nagel, S. a kol., *Audiovisuelle Übersetzung. Filmuntertitelung in Deutschland, Portugal und Tschechien. Leipziger Studien zur angewandten Linguistik und Translatologie*, 6, Frankfurt am Main: Peter Lang, s. 265–329.
- Hrdlička, M. (2010): *Kapitoly o češtině jako cizím jazyku*. Plzeň: Západočeská univerzita v Plzni.
- Choděra, R. (2013): *Didaktika cizích jazyků. Úvod do vědního oboru*. Praha: Academia.
- Jüngst, H. E. (2010a): *Audiovisuelles Übersetzen. Ein Lehr- und Arbeitsbuch*. Tübingen: Narr.
- Jüngst, H. E. (2010b): *Audiovisuelle Übersetzung. Vom exotischen Sonderfall zum Modell in Forschung und Lehre*, in: Schmitt, P. A. – Herold, S. – Weilandt, A. (eds.): *Translationsforschung. Tagungsberichte der LICTRA 2010. Teil 1. Leipziger Studien zur angewandten Linguistik und Translatologie*, 10, Frankfurt am Main: Peter Lang, s. 379–386.
- Kittel, H. a kol. (2004, 2007, 2011) (eds.): *Übersetzung. Translation. Traduction. Bd. 1, 2, 3. Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft*, 26, Berlin–New York: de Gruyter.
- Kunze, R. (2003): *Wo wir zu Hause das Salz haben. Nachdichtungen*. Frankfurt am Main: S. Fischer.
- Levý, J. (2012): *Umění překladu*. Praha: Apostrof.
- Malý, R. (2014): *Příběhy básní a jejich překladů*. Olomouc: Litera Libera, Filozofická fakulta, Univerzita Palackého v Olomouci.
- Monaco, J. (2004): *Jak číst film. Svět filmů, médií a multimédií. Umění, technologie, jazyk, dějiny, teorie*. Praha: Albatros.
- Nagel, S. (2009): Das Übersetzen von Untertiteln. Prozess und Probleme am Beispiel der Kurzfilme SHOOTING BOKKIE, WASP und GREEN BUSH, in: Nagel, S. a kol., *Audiovisuelle Übersetzung. Filmuntertitelung in Deutschland, Portugal und Tschechien. Leipziger Studien zur angewandten Linguistik und Translatologie*, 6, Frankfurt am Main: Peter Lang, s. 23–144.
- Nord, Ch. (2004): Die Übersetzung von Titeln und Überschriften aus sprachwissenschaftlicher Sicht, in: Kittel, H. a kol. (eds.), *Übersetzung. Translation. Traduction. Bd. 1. Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft*, 26, Berlin–New York: de Gruyter, s. 573–579.

- Oksaar, E. (1980): Mehrsprachigkeit, Sprachkontakt, Sprachkonflikt, in: Nelde, P. H. (ed.), *Sprachkontakt und Sprachkonflikt*, Wiesbaden: Franz Steiner, s. 43–52.
- Ouředník, P. (2005): *Šmírbuch jazyka českého*. Praha: Paseka.
- Pošta, M. (2011): *Titulujeme profesionálně*. Praha: Apostrof.
- Rábeková, S. – Raclavská, J. – Vilímek, V. (2008): *Cvičebnice pro rozvíjení kognitivních dovedností tlumočnicků*. Ostrava: Filozofická fakulta, Ostravská univerzita v Ostravě.
- Schmid, M. (2011): Übersetzungsdidaktik, in: Kittel, H. a kol. (eds.): *Übersetzung. Translation. Traduction*. Bd. 3. *Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft*, 26, Berlin – New York: de Gruyter, s. 2634–2642.
- Schreitmüller, A. (1994): *Filmtitel*. Münster: MAKS-Publikationen.
- Schwerdtfeger, I. C. (1993): *Sehen und Verstehen. Arbeit mit Filmen im Unterricht Deutsch als Fremdsprache*. Berlin: Langenscheidt.
- Skácel, J. (1997): *Básně II*. Brno: Akcent-Blok.
- Snell-Hornby, M. a kol. (eds.) (1998): *Handbuch Translation*. Tübingen: Stauffenburg.
- Stolze, R. (2011): *Übersetzungstheorien. Eine Einführung*. Tübingen: Narr.
- Šebesta, K. a kol. (2014): *Druhý a cizí jazyk: Osvojování a vyučování*. Praha: Filozofická fakulta, Univerzita Karlova.
- Šichová, K. (2016): Untertitelung Tschechisch-Deutsch im Hochschulunterricht für Herkunftssprecher: ein Projektbericht, in: *TransKom – Zeitschrift für Translationswissenschaft und Fachkommunikation* 9. 2, s. 227–253. Dostupné z [www: <http://www.trans-kom.eu/bd09nr02/trans-kom_09_02_04_Sichova_Untertitel.20161220.pdf>](http://www.trans-kom.eu/bd09nr02/trans-kom_09_02_04_Sichova_Untertitel.20161220.pdf) [6. 3. 2017].
- Žák, D. J. – Kalčík, R. (2013): *Král Šumavy. Román a literární reportáž*. Praha: Labyrint.

Filmy:

- Das Leben der Anderen*. BRD 2006. Scénář a režie: Florian Henckel von Donnersmarck.
- Kulick, Holger (2009): *Feindbilder – Die Fotos und Videos der Stasi*. (Bundesrepublik Deutschland, Bundeszentrale für politische Bildung).
- Kawasakiho růže*. Česká republika 2009. Režie: Jan Hřebejk. Scénář: Petr Jarchovský.
- Král Šumavy*. Československo 1959. Režie: Karel Kachyňa. Scénář: František A. Dvořák, Karel Kachyňa, Rudolf Kalčík.
- Mládí kontra konspirace*. Československo 1982 (Ministerstvo vnitra).
- Swingtime*. Česká republika 2006. Režie: Jaromír Polišenský. Scénář: Jan Drbohlav.
- Účastníci zájezdu*. Česká republika 2006. Režie: Jiří Vejdělek. Scénář: Michal Viewegh, Jiří Vejdělek.